

Марина БУРКОВСЬКА,

методист ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського

ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ТА ДОДАТКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ В РОБОТІ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Комунікація та мова є базовими елементами здатності людини до мислення та основою для її розвитку в багатьох сферах. Важливість комунікації та мовлення в житті людини також передбачає, що обмежений доступ до спілкування та мови може мати серйозні наслідки для індивідуального розвитку та функціонування спільнот.

У сучасному освітньому просторі України, що активно трансформується в напрямку інклюзії, питання забезпечення ефективної комунікації з дітьми з особливими освітніми потребами (ООП) набуває особливого значення. Досить значна частина таких дітей має труднощі з вербальним мовленням, розумінням зверненого мовлення або вираженням власних потреб, що ускладнює їхню участь в освітньому процесі, соціальній взаємодії та побутовому житті. У такому випадку є необхідність звернутися до інших, альтернативних засобів комунікації, що доповнюють або заміщують вербальне мовлення.

Альтернативна і додаткова комунікація (АДК), за визначенням Міжнародної асоціації з альтернативної і додаткової комунікації, — це набір засобів і стратегій, які може використовувати будь-яка особа для вирішення щоденних завдань спілкування.

Про використання додаткової комунікації говорять, коли особа може розмовляти словесно, проте ця здатність обмежена з якихось причин. Додаткова комунікація застосовується також, коли дитина або дорослий активно користуються лише невеликою кількістю слів, тоді засоби АДК (жести, картинки, піктограми, пристрої) стануть у нагоді для доповнення мовлення.

Якщо ж особа з якихось причин взагалі не користується вербальним мовленням, але може послуговуватися жестами, графічними символами, пристроями або додатками для комунікації, тоді говоримо про альтернативну комунікацію, яка заміщує словесне мовлення.

Виділяють наступні категорії АДК:

- низькотехнологічні (іноді ще називають «безтехнологічні») засоби: жести, міміка, картки із зображеннями;
- високотехнологічні засоби: електронні пристрої із синтезом мовлення, програми для спілкування, мобільні додатки.

За групами та видами АДК розподіляють наступним чином:

Групи	Види
комунікація з безпосереднім використанням тіла, у тому числі через тактильні відчуття	жести міміка рухи тіла обмацування постукування погладжування
комунікація через візуальні образи	письмо символи піктограми зображення фотографії
спеціальні електронні засоби комунікації	електронні записники фотоальбоми комунікатори сенсорні екрани синтезатори мови іграшки, що розмовляють комп'ютери та планшети з функцією управління очима
комбіновані засоби комунікації, які поєднують у собі мовлення, жести й символи	система Makaton (поєднує прості слова, жести і міміку)

У залежності від особливостей розвитку комунікативної системи особи, виділяють групи користувачів АДК:

Група 1 – особи, для яких підтримувальна комунікація є експресивним засобом. Вони добре розуміють мовлення, але неспроможні висловити свої потреби вербально. Зазвичай, це діти або ж дорослі з церебральним паралічем, іншими порушеннями нервової системи, ураженнями органів мовлення, мовленнєвими порушеннями, що виникли внаслідок травматизації або інфікування головного мозку тощо.

Група 2 – особи, які зазнають труднощів в оволодінні мовленням. Вони можуть навчитися розмовляти, але наразі їх мовленнєвий розвиток уповільнений (наприклад, діти з інтелектуальними та мовленнєвими труднощами). До цієї групи також належать особи, мовлення яких зрозуміле лише за наявності спеціальних додаткових засобів (наприклад, при аутизмі). Такими засобами можуть виступати побутові жести, міміка, модуляції голосу тощо.

Група 3 – об'єднує осіб, для яких усне мовлення, як засіб комунікації, є занадто складним (наприклад, при тяжких комплексних порушеннях, при порушеннях слуху, аутизмі), які постійно або впродовж тривалого часу потребують альтернативи в процесі комунікації. Користувачів цієї групи слід навчати як розумінню мовлення, так і здатності спілкуватися. Основна мета полягає у створенні передумов для розуміння іншої системи комунікації та навчання використання її без опори на усне мовлення. У цьому випадку підтримувальна комунікація є повною альтернативою відсутнього усного мовлення.

Упровадження альтернативної та додаткової комунікації (АДК) потребує врахування не лише технічних засобів, а й глибокого розуміння психологічних і педагогічних основ. Ось базові принципи, яких варто дотримуватися при впровадженні АДК:

1. Принцип індивідуалізації

- Вибір засобу АДК залежить від типу порушення, віку, когнітивного рівня, мотивації дитини.
- Важливо враховувати особисті інтереси, стиль навчання, сенсорні особливості.

2. Принцип доступності

- Засіб має бути зрозумілим, зручним, адаптованим до моторних і сенсорних можливостей дитини.

- Візуальні, тактильні, аудіальні елементи — залежно від потреб.
3. Принцип емоційної безпеки
- АДК має знижувати тривожність, фрустрацію, сприяти позитивному досвіду спілкування.
 - Педагог має підтримувати дитину, не змушуючи до використання, а заохочуючи.
4. Принцип поетапності
- Впровадження АДК відбувається поступово: від простих символів до складних комунікативних структур.
 - Важливо формувати базові навички: вибір, запит, відмова, коментар.
5. Принцип міждисциплінарності
- Успішне впровадження АДК потребує співпраці педагогів, логопедів, психологів, асистентів, батьків. Однак слід зауважити, що у закладах освіти засоби АДК можуть вводитися педагогічними фахівцями міждисциплінарних команд (логопедами, практичними психологами, корекційними педагогами), які пройшли відповідне навчання. Якщо в команді супроводу відсутні такі спеціалісти, інші учасники команди можуть отримати консультативну допомогу у фахівців інклюзивно-ресурсних центрів.
 - Спільне планування, оцінка прогресу, адаптація матеріалів.
- Засоби альтернативної та додаткової комунікації (АДК) — це не просто інструменти, а міст між дитиною та світом. Їхнє впровадження дозволяє:

- забезпечити право дитини на самовираження та вибір;
- зменшити фрустрацію, пов'язану з нерозумінням;
- активізувати когнітивний розвиток і соціальну взаємодію;
- створити безпечне, підтримувальне середовище для навчання.

Застосування АДК в освітньому процесі позитивно впливає на розвиток учнів з ООП. Засоби альтернативної та додаткової комунікації відіграють ключову роль не лише в навчанні, а й у формуванні життєво важливих навичок, що забезпечують успішну адаптацію та соціалізацію дітей з особливими освітніми потребами.

Освітній компонент

АДК допомагає дитині зрозуміти навчальний матеріал, висловити відповідь, вибрати завдання, що підвищує рівень засвоєння знань, умінь і навичок.

Діти, які мають доступ до комунікативних засобів, демонструють більшу активність, мотивацію до навчання, зниження тривожності.

Виховний компонент

Через АДК дитина навчається висловлювати емоції, регулювати поведінку, взаємодіяти з однолітками та дорослими.

Формуються соціально-побутові навички: запит, відмова, вибір, звернення по допомогу — що критично важливо для самостійності.

Адаптація

АДК знижує бар'єри у спілкуванні, що дозволяє дитині вільніше орієнтуватися в новому середовищі, встановлювати зв'язки, відчувати себе включеною.

Дитина отримує відчуття контролю над ситуацією, що сприяє емоційній стабільності.

Соціалізація

Завдяки АДК дитина може ініціювати контакт, брати участь у спільних іграх, висловлювати думку, що сприяє розвитку соціальних ролей.

Важливо, що АДК не ізолює, а розширює можливості для інтеграції в колектив, родину, громаду.

Таким чином, АДК — це не просто технічний засіб, а інструмент гуманізації освіти, що забезпечує рівний доступ до спілкування, навчання та соціального життя. Його впровадження — це інвестиція в майбутнє дитини, її гідність і право бути почутою.

Як же обрати оптимальний варіант альтернативної і додаткової комунікації з урахуванням сенсорних, моторних та когнітивних особливостей дітей з особливими освітніми потребами?

Порівняльна таблиця доступності засобів АДК

Засіб АДК	Рівень доступності	Переваги	Обмеження	Категорії дітей з ООП
Жести / Мова тіла	Високий	Природні, не потребують додаткових ресурсів	Не завжди зрозумілі для оточення, потребують моторного контролю	Діти з мовленнєвими труднощами
Картки з піктограмами	Високий	Візуально зрозумілі, легко адаптуються	Потребують моторики для вибору, обмежена кількість варіантів	Діти з соціоадаптаційними труднощами
Комунікативна книга	Високий / Середній	Індивідуальна, структурована, може бути тактильною або цифровою	Потребує навчання, організації, іноді моторного зусилля	Діти з комплексними порушеннями
Візуальний розклад	Високий	Допомагає орієнтуватися в часі, знижує тривожність	Не завжди дозволяє висловити власні потреби	Діти з соціоадаптаційними, соціокультурними труднощами
Комунікатори (GoTalk)	Середній	Озвучення, великі кнопки, прості в налаштуванні	Обмежена кількість фраз, потребує фізичного доступу	Діти з мовленнєвими, моторними труднощами
Планшет з додатком АДК	Середній / Високий	Гнучкий, інтерактивний, озвучення, можливість персоналізації	Потребує технічної підтримки, сенсорного контролю	Діти з фізичними, соціоадаптаційними, складними порушеннями
Погляд / Перемикач	Низький / Високий	Доступ для дітей з тяжкими порушеннями моторики	Висока вартість, потребує спеціального обладнання	Діти з фізичними, нейромоторними порушеннями

Проте слід пам'ятати, що рівень доступності залежить не лише від типу засобу, а й від адаптації, навчання та підтримки дорослих. Один і той же засіб може бути ефективним або недоступним залежно від контексту. Щоб зрозуміти наскільки вдало ви обрали засіб альтернативної і додаткової комунікації, можна скористатись чек-листом спостережень для оцінки ефективності АДК.

Чек-лист спостережень – простий інструмент для щоденного моніторингу, який можна адаптувати під конкретні засоби. Дайте відповіді на запитання: Чи ініціює дитина комунікацію? Чи використовує АДК самостійно? Чи зрозуміле повідомлення для інших?

Приклад чек-листа спостережень за ефективністю АДК

Ім'я дитини: _____

Дата: _____

Спостерігач: _____

Засіб АДК: _____ (наприклад: комунікативна книга, картки PECS, планшет з додатком)

1. Загальні показники

Критерій	Так	Частково	Ні	Примітка
Дитина самостійно ініціює комунікацію через АДК				
Використовує АДК у різних ситуаціях (навчання, гра, побут)				
Повідомлення зрозумілі для оточення				
Реагує на звернення через АДК				
Виявляє задоволення / позитивну емоцію під час використання				

2. Функції комунікації

Функція	Спостерігається	Не спостерігається	Коментар/Приклад
Запит (їжа, предмет, дія)			
Відмова / протест			
Коментар / опис			
Привітання / прощання			
Звернення по допомогу			
Вираження емоцій			

3. Динаміка використання

Показник	Значення	Примітка
Кількість ініційованих комунікативних актів за день		
Кількість ситуацій, де АДК було використано		
Рівень самостійності (1 – потребує допомоги, 5 – повністю самостійно)	1 2 3 4 5	

4. Висновки спостерігача

Позитивні зміни	Труднощі / бар'єри	Рекомендації
Наприклад: дитина почала самостійно обирати гру, зменшилась кількість фрустрацій	Наприклад: складнощі з моторикою, не завжди розуміє символи	Наприклад: адаптувати картки, додати озвучення, залучити батьків до тренування

Таким чином, можна сказати, що альтернативна та додаткова комунікація є не лише засобом подолання мовленнєвих бар'єрів, а й потужним інструментом розвитку, адаптації та соціалізації дітей з особливими освітніми потребами. Її впровадження в освітній процес сприяє формуванню ключових життєвих навичок, забезпечує емоційну безпеку, підвищує рівень самостійності учня, підвищує мотивацію до навчання та створює умови для повноцінної участі дитини в житті колективу.

Ефективне використання АДК потребує глибокого розуміння психолого-педагогічних принципів, міждисциплінарної співпраці та індивідуального підходу до кожної дитини. Важливо, щоб педагоги, асистенти вчителів, батьки та фахівці діяли узгоджено, підтримуючи дитину на шляху до самовираження та взаємодії.

Успішне впровадження АДК — це не лише про технології, а про створення середовища, де кожна дитина має право бути почутою, зрозумілою та прийнятою.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Про методичні рекомендації «Використання методів альтернативної та додаткової комунікації у закладах освіти»: лист Міністерства освіти і науки від 09.09.2022 р. № 4/2373-22. URL : <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/inkluzyvne-navchannya/2022/09/14/List-4.2373-22-09.09.2022-Pro.metod.rekom.14.09.2022.pdf> (дата звернення: 17.10.2025)
2. Чайка М. С., Усатенко Г. В., Кривоногова О. В. Альтернативна і додаткова комунікація. Допоміжні технології: можливості для розвитку та спілкування. Київ: ФОП Усатенко Г. В., 2021. 32 с.
3. Чайка М. С., Усатенко Г. В., Кривоногова О. В. Теорія та практика використання альтернативної комунікації для осіб з особливими освітніми потребами: навчально-методичний посібник. Київ: ФОП Усатенко Г. В., 2021. 80 с.
4. Що таке АДК? Спільнота АДК в Україні: веб-сайт. URL : <https://www.aac.org.ua/what-is-aac/> (дата звернення: 17.10.2025).